

ОЛЕКСІЙ КОНОНЕНКО

УКРАЇНСЬКА МІФОЛОГІЯ

ФОЛЬКЛОР, КАЗКИ,
ЗВИЧАЇ, ОБРЯДИ

Харків
«Фоліо»
2023

УСНА СЛОВЕСНІСТЬ, ФОЛЬКЛОР ТА ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ

Агіографія. Анекдоти. Апокрифи. Байки. Билини.
Вертеп. Ворожіння. Гадання. Голосіння. Думи.
Забобони. Загадки. Замовляння. Ігри. Казки.
Коломийки. Легенди. Літописи. Міфи. Небилиці.
Обрядові пісні. Патерики. Патристика. Перекази.
Повір'я та Прикмети. Прислів'я та Приказки.
Скоромовки. Танець. Хоженія. Хоровод. Хроніки.

* * *

Усна народна творчість, або фольклор, — складова художньої культури народу. Слово, особливо поетичне, високо шанувалося давніми слов'янами. Воно з давніх давен пов'язане з тради-

ціями, обрядами, ритуалами, з різними видами життя і діяльності людини; виражає переживання і настрої. Фольклор узагальнює життєвий досвід, світогляд, естетичне ставлення до дійсності, ілюструє життєдіяльність людини в різних сферах.

Створювали як поетичні, так і прозові твори талановиті особистості, проте імена багатьох із них втрачені, лише з пізніших часів, коли усний фольклор почали фіксувати на папері (з XVIII ст.), збереглися свідчення про творців — поетів, письменників, філософів, — обдарованих представників слов'янських народів.

„За вкрай рідкісними винятками немає „народної” творчості, тому що всякий твір, всяка творчість пов'язана з одним автором, і немає „ненародної” творчості, тому що всякий твір точно так само пов'язаний з країною його творця і тим самим з належною їй національною культурою...”

В царині мистецтва будь-який дійсно новий твір звертається до дуже обмеженої публіки. Будь-яке творіння, відмічене печаттю нового і оригінального, завжди сміливе і буває зрозумілим тільки небагатьом обраним. Мимоволі коло розширюється і стає надбанням спочатку великої публіки, а потім і всього народу. Але водночас еліта вже йде далеко вперед, і твір, форма якого застаріла, перестає здаватися сміливим і стає історичною пам'яткою, що дбайливо зберігається в живо-

му музеї, яким є народ, що зберігає тільки твори, котрі відповідають його смаку і його інтересам” (Сергій Лифар).

* * *

Перша бібліотека на Русі була заснована у Софійському соборі в 1037 р.

Найдавніша рукописна книга, яка збереглася до наших днів — Остромирове євангеліє (євангелійські читання), написане дияконом Григорієм для новгородського посадника Остромира у 1056—1057 рр. Книга написана на пергаменті уставом (парадним шрифтом).

Перший дидактичний художній твір Київської Русі „Повчання князя Володимира Мономаха” було укладено 8 лютого 1106 р.

Першим українським автором, книга якого — „Прогностична оцінка поточного 1483 року...” — вийшла друком у 1483 р. в Римі був Юрій Котермак (Дрогобич) — один із перших українських докторів філософії і медицини. Книгу, в якій зібрані тогочасні відомості з астрономії, географії, медицини, метеорології, видав відомий друкар Є. Зільберт тиражем 500 примірників.

Перший переклад євангелійських текстів українською мовою був здійснений у 1556—1561 рр. в резиденції удільних князів місті Пересопниці (Рівненська область). Нині Пересопницьке євангеліє, на

якому присягають на вірність народові України
Президенти, зберігається у фондах Національної
бібліотеки ім. В. Вернадського.

Перша книга українською мовою в Україні —
„Солопій і Хівря” П. Гулака-Артемовського —
вийшла в Харкові в 1819 р.

АГІОГРАФІЯ

Життя святих; оповідки про життя, страждання та подвиги благочестя людей, які були канонізовані церквою, визнані святими й офіційно удостоєні вшанування. Життя святих називалися агіографією (від грец. „агіос” — святий й „граф” — пишу). У життях часто складні й цікаві сюжети, наприклад, візантійські агіографи використовували фабули давньогрецьких авторів.

Один із перших агіографічних творів, перекладених у Київській Русі „Житіє Євстафія-Плакиди”; відоме також „Житіє Олексія, чоловіка божого”.

Написання житія святого було необхідним елементом для його канонізації, тобто саме житіє з описанням праведного життя подвижника було підґрунтям для визнання його святим.

Руська церква прагнула правової та ідеологічної незалежності від церкви візантійської. З 1051 р., коли митрополитом зійшов Іларіон, духівник Яро-

слава Мудрого (перший руський митрополит), почав зростати авторитет руських монастирів (особливо Києво-Печерського).

Руська церква наполягала на канонізації своїх, руських святих, тому на Русі виникли власні житія, оригінальні. Візантійські житія також спонукали до написання вітчизняних творів.

У другій половині XI ст. монах Києво-Печерського монастиря Нестор пише „Житіє Феодосія Печерського” і два варіанти житія Бориса і Гліба. Автор відступає від традицій візантійських творів, від канонів, він уміло створює ілюзію достовірності фантастичних епізодів, персонажі його живі, ліричні.

Для агіографічної літератури характерна абстрагованість. Суть її в тому, що автор спеціально уникає визначеності, точності, деталей, які б вказували на неповторність, приватність описуваних ситуацій. Це не випадковість, а осмислене прагнення розглядати життя святого наче не в часі й просторі, а як еталон етичних норм — вічний і такий, що притаманний будь до чого.

Ця тенденція в агіографії Київської Русі проглядається в XI ст., та найбільш помітна в XIV—XV ст.

Житія святих — це та форма церковної літератури, яка була найближчою до літератури світської, історичної і публіцистичної; в ній інколи автори вказували опозиційні та еретичні погляди;

помітним був вплив на агіографію апокрифів та легенд.

Вже у XIII ст. в руській агіографії відбувається відхід від канонів жанру, зумовлений історичною дійсністю, політичними тенденціями, усними переказами, реаліями життя героїв. Причиною було ще й те, що героями агіографічних творів стають руські князі, державні діячі („Повість про життя Олександра Невського”, „Житіє Михайла Чернігівського”).

Найпопулярнішою книгою давньоруської літератури був „Києво-Печерський патерик”. Перші варіанти пам’ятки датують початком XIII ст. Вони були створені у вигляді житія святих, послань, повчань, легенд, записаних печерськими монахами. „Патерик” протягом багатьох років переписувався, доповнювався, перероблявся — відомо близько ста його редакцій серед усіх слов’янських народів. Червоною ниткою у „Патерику” проводиться думка про найпершу святість Києво-Печерської Лаври. Легенди про християнські чудеса записані у „Патерику” на місцевому ґрунті. Наприклад, розповідь про ченця Прохора, якого прозвали Лободником через те, що він з лободи робив хліб, а з попелу — сіль. Хліб той був солодким, кращим від пшеничного, але для тих, хто брав його потайки, він був гірким без міри. Тобто нечесний хліб — завжди гіркий.

У XIV ст. продовжені традиції агіографії, пишуться і житія князівські („Сказання про Довмонта”; Довмонт — литовський князь, який прийняв хрещення і княжив у Пскові, дав відсіч Литві й німецьким лицарям; „Повість про Михайла Ярославовича Тверського”), і житія святих („Житіє митрополита Петра”).

У XV ст. у руській агіографії проявляється експресивно-емоційний стиль. Його започаткував болгарин Кіпріан, який був Московським митрополитом з 1390 р. („Повість про Митяя”, нова редакція „Житія митрополита Петра”). У цьому стилі написані твори монаха Троїце-Сергієвого монастиря Єпіфанія Премудрого („Житіє Стефанія Пермського”, „Житіє Сергія Радонежського”) та вихідця із Сербії монаха Пахомія Логофета („Житіє Кирила Білозерського”). Про Пахомія Логофета читаємо у В. Ключевського, що він *„...остаточно встановив постійні, одноманітні прийоми для життєпису святого і для його славлення в церкві й дав руській агіографії багато зразків того рівного, децю холодного і монотонного стилю, який був легким для наслідування за найобмеженішої начитаності”*.

У другій половині XV ст. частіше пишуться житія-повіді на базі оповідок та легенд усної традиції („Житіє Михайла Клопського”, „Повість про Петра Ординського”), що зближувало їх

(цікавим сюжетом, гумором, фольклорними та побутовими мотивами) із світськими повістями XV ст.

Агіографія залишалася одним із основних видів писемності й у XVI ст., коли було канонізовано багатьох святих минулого, а також осіб, шанованих тільки в окремих землях. У XVI ст. створена редакція визначної літературної пам'ятки „Повість про Петра і Февронію” Єрмолая-Еразма, що тісно пов'язана з фольклором і перегукується з „мандрівними сюжетами” світової літератури (новелами з „Декамерона”, комедією Шекспіра „Все добре, що добре закінчується”, повістю „Тристан і Ізольда”, казками „Семилітка”, „Стрижена дівка”).

АНЕКДОТИ

Короткі дотепні оповідки на побутову тему.

„Змістом і тенденціями вони наближаються до новел, від яких відрізняються своєю короткою формою: оповідання зосереджуються на якомусь одному спостереженні, жарті, грі слів, звороті мови, прізвищі” (Філарет Колесса).

Анекдоти рідко мають автора, бо змінюються відповідно до часу, місця, аудиторії тощо. Анекдоти з гумором характеризують різні суспільні, історичні та політичні явища, верстви, народи, типи, характери, родинні та інші відносини. Головне в анекдоті — коротко, влучно і смішно. Жанр анекдоту — безсмертний.

АПОКРИФИ

Стародавні вірування, оповідки й перекази у поєднанні з християнськими легендами стали апокрифами. В апокрифах за християнства продовжувала жити дохристиянська язичницька віра. Деякі апокрифи записувалися, але більшість є усною творчістю і передавалися із уст в уста. Апокрифи не визнавалися церквою.

Народні вірування були джерелом багатьох писемних пам'яток, особливо апокрифічних переказів, а не навпаки.

Спершу апокрифи були запозичені у візантійців через болгар. Потім створювалися свої. Вони в доступній, зрозумілій формі пояснювали біблійні книги, доповнювали прогалини, які були в тих книгах. Так виникали перекази про створення світу, ангелів, про Адама і Єву, про життя святих, про життя потойбічне, про праведні суди царя Соломона.

А	а	азъ
Б		букы
В		вѣди
Г		глаголи
Д		добро
Е		кестъ
Ж		живѣте
З	з	зѣло
З	з	земла
І		иже
И		ижен
К		како
Л		люднѣ
М		мыслите
Н		нашь
О		онъ
П		покон
Р		рьци
С		слово
Т		тврѣдо
У		оукъ
Ф		фрьтъ
Х		хѣрь
Ѡ		отъ
Ц		ци
Ч		чрьвь
Ш		ша
Щ		щта
Ъ		єрь
Ы		єры
Ь		єрь
Ѣ		ѣтъ
Ю		ю
Ѫ		юсь большнн
Ѭ		юсь малын

Старослов'янський
алфавіт

Зв'язок язичництва й нової релігії можна простежити в переказі про створення людини: *„Коли Бог надумав створити людину, тіло зробив із землі, кості з каменя, кров з морської води, очі з сонця, думки з хмарин, зір зі світла, подих з вітру, тепло тіла з вогню”*.

З апокрифів ми дізнаємося про Індрика-звіра, про Китовраса, про песиголовців. Це персонажі, які взяті з язичницьких вірувань.

Апокрифи докладно освітлювали питання, про які не йшлося в жодній тодішній книзі: коли створені янголи, день і годину падіння Адама і Єви, подробиці з життя святих, детальні картини Страшного суду тощо.

Переходячи до християнських книг, багато апокрифічних переказів мусили змінитися і набути іншого — вже християнського — колориту. Водночас у християнській церкві були створені й свої апокрифи. Предметом деяких апокрифів є легенди про мучеників, сповідників, подвижників і вчителів. Деякі апокрифи завдячують своїм походженням різним еретикам, які укладали їх з метою поширити своє псевдовчення.

Апокрифи записували в збірники, які називали „Палеями”. Наприклад, до найдавнішої редакції Глумачної Палеї увійшли „Об’явлення Авраама”, „Слово Афанасія Александрійського про Мельхшедека”, „Ліствиця Якова”, „Заповіти дванадцяти патріархів”, „Житіє святого вели-

кого пророка Мойсея”, „Повість про Китовраса”, „Суди Соломона”, „Сказання про царицю Савську”.

Історична Мала Палея, або „Очі палейні”, у найдавніших слов'янських списках містить у собі переказ старозавітної історії до Давида включно. Прийшла вона у слов'янські землі з Візантії. За джерела укладачеві були: книга Буття, Псалтир, пророцтва „Єремії”, творіння Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, Феодора Студита, Епіфанія Кіпрського, твори Йосифа Флавія, великий канон Андрія Критського та апокрифічні перекази старозавітного змісту, які були рясно розсіяні по візантійських хроніках та хронографах.

Більшість з апокрифічних книг, а особливо еретичних, офіційна церква переслідувала і називалися вони „відлученими” або „відреченими”. До них зараховували і записи народних замовлянь, прикмет, забобонів. Офіційно забороненими й такими, котрі потрібно було негайно знищувати вогнем, визнавалися:

„Остролог” (інші назви: „Мартолой”, „Острономія”, „Звіздочтець” і „Зодій”). У законі про неправдиві книги: „Звіздочтець” — 12 зірок, інший „Звіздочтець”, йому ж ім'я „Шестиденник”: в них же безумні люди віруючі волхвують, мають дні народження свого, одержання санів та уроків життя”. Це — збірник астрологічних зауважень про входження сонця в різні знаки зодіака, про вплив пла-

нет на щастя новонароджених немовлят (те саме, що й „Рожденик”, „Родослов”), а також на долі цілих народів і суспільне благо: буде моровиця чи війна, урожай чи голод, благополуччя чи морова язва.

„Рафлі” — астрологічна книга, розділена на дванадцять схем, у якій трактується про вплив зірок на життя людей. Ті, хто судився, закликали на допомогу волхвів — *„...і в ті пори волхви і чародійники від бісівських наущеній їм творять, кудеси б’ють і в Арістотеля врата і в Рафлі дивляться, і по планетах гадають...”*

„Арістотелеві врата” — переклад середньовічного твору, укладання якого приписували Арістотелю. Книга ця, окрім моральних настанов, має свідчення з астрології, медицини й фізіогноміки; в ній кілька розділів, які називалися вратами.

„Громник”, чи „Громовник”, — містить у собі різні, розташовані за місяцями, ознаки (про стан погоди, про майбутні врожаї, хвороби та інше), поєднувані з громом та землетрусом; до цього додавалися інколи й замітки *„про стан місяця”* із вказівками на значення таких ознак у різні пори року.

„Молніянник” — тут зібрані відомості, в які дні місяця передбачається удар блискавиці (молнії).

„Коледник” („Колядник”) — містить у собі прикмети, визначені по днях, на які припадає Різдво Христове (свято Коляди), наприклад: *„А ще буде*

Різдво Христове в середу — зима велика й тепла, весна дощова, жатва добра, пшениці замало, вина много, жонам мор, старим згуба”.

„Мисленник” — мабуть, те саме, що й „Розумник”; містив перекази про створення світу і людини.

„Волховник” — збірник забобонних прикмет, „...Єже єсть се: храм тріщить, ухозвон, воронограй, куроклик, окомиг, огонь бучит, пес виє” тощо. Деякі статті „Волховника” переписувалися окремо, під своїми конкретними назвами, наприклад: „Воронограй” — прикмети і гадання по крику ворон, „Куроглашеник” — по крику півнів, „Птичник”, чи „Пташині чари”, — по крику і польоту птахів взагалі, „Трепетник” — тлумачник прикмет, укладених з врахуванням трепетання різних частин та органів людського тіла: „А ще верх глави (щелепа, брова, око і т.п.) затріпоче, лице чи вуха горять, у вусі одесну чи ошую зашумить, длань засвербить, підошви потерпнуть...”

„Путник” — „...книга, в ній же є написано про сrechі (тобто про зустрічі) добрі й злі”.

„Зелейник” — опис чародійних і цілющих трав (зілля) з вказівкою на замовляння та інші забобонні засоби, вживані в народ-

ній медицині; подібні зшитки ходили в народі в списках і ще називалися „Травники”, „Цвітники”, „Лечebники”.

„Чаровник” („Чарівник”) — він складається з дванадцяти глав: „...в них же суть двоєнадесять перекинутих осіб звіриних чи пташиних...”, тобто сказання про блукаючих перевертнів.

„Метаніє” („Метаньєімець”, або „Розгомечец”) — книга гадань за допомогою жереба. Бажаючи дізнатися долю метали жереб, тобто прутики (розги, різки) з нанесеними на них рисками; замість цих прутиків могли бути і гральні кості; яке число випало — такий номер вислову з гадальної книги мав бути відповіддю на питання.

„Альманахи” — збірники, в яких змістом були різні астрологічні передбачення.

Існували також книги: „Записи про дні і часи добрі та зли”, „Сносудець” („Сновидець”, „Сонник”).

На жаль, більшість відречених книг були знищені ще за царя Олексія Михайловича: їх спалювали возами, і судити про зміст можна хіба що за назвами.

Інколи церковні чини не могли й самі розібратися в „істинності” чи „хибності” апокрифічних книг. Наприклад, митрополит Макарій у XVI столітті, складаючи збірник, вніс до нього „відлучені” книги „Слово Яноха праведного”, „Сказання Афродітіана про Різдво Спасителя”, „Оповідь про

Вавилонський полон” та деякі інші, вважаючи їх „істинними”.

Апокрифічним твором є „Голубина книга”, яку Михайло Грушевський назвав „перлиною біблійно-міфологічної билини”. „Голубина книга” збереглася у руських та білоруських варіантах, вона побудована на християнських легендах про створення світу. Вважалося, що книга написана Святим Духом; голуб — символ Святого Духа, тому — „Голубина книга”.

БАЙКИ

Прозова або віршована коротка оповідка, головними дійовими особами якої є звірі. Звірі в байках наділені людськими звичками і характерами і розмовляють, як люди. Характери типові: лис — хитрун, вовк — простакуватий ненажера, ведмідь — силач і ласун, заєць — боягуз тощо.

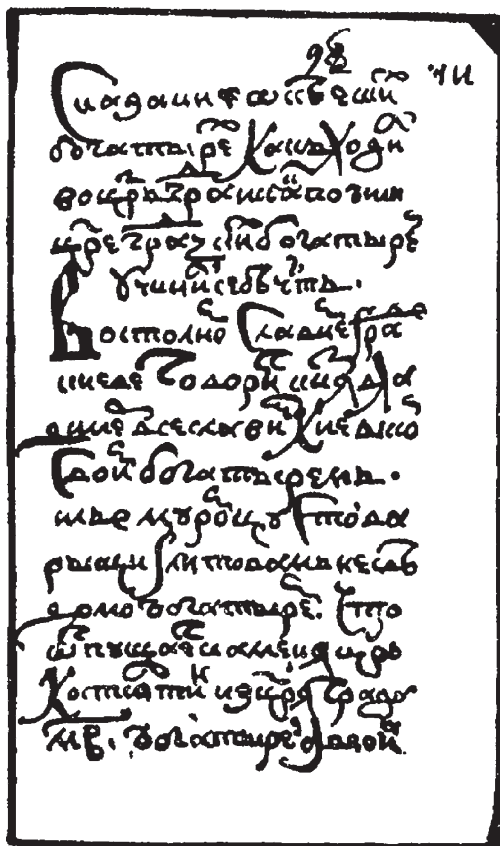
Найперші байки, мабуть що, призначалися для замовляння перед полюванням, тобто були мисливсько-ловецькою магією, де вшановувалися звірі-тотеми. З плином часу в байках, які вже пародіювали людські відносини, з'явилася мораль, повчання.

„Звірі служать лише за маски для змалювання людських типів. Звіряча байка приймає навіть значіння суспільної сатири; на звіриний світ перенесено складні товариські й суспільні відносини та форми людського співжиття” (Філарет Колесса).

БИЛИНИ

Билини — пісні давніх слов'ян, лицарського, героїчного характеру, де змагання героїв з різними зміями, чудовиськами, страховиськами метафорично передають криваву боротьбу наших далеких предків з „диким полем”, кочовими ордами степо-

Запис билини про Київських богатирів. Рукопис XVII ст.
Зібрання Є. В. Барсова

виків. Як жанр билини, на думку дослідників, були бенкетними піснями, склалися в епоху княжої доби і займали почесне місце в усній народній творчості.

У народі билини називалися **старинами, старинками**. На початку XVIII ст. Кирша Данилов записав найвідоміші київські билини у рукописний збірник „Стародавні російські вірші” (1804).

Билини друкувалися у пісенних текстах Василя Трутовського, Миколи Новікова, Василя Сопікова. У XIX ст. народні перекази билин записували П. Кириєвський, А. Гільфердінг та інші.

Валерій Шевчук у книзі „Українські билини” (Київ: Веселка, 2004), подавая розроблену вченими таблицю поширення билин, пише: „В Україні та Білорусії не було записано жодного тексту билин”.

Далі В. Шевчук вказує на те, що Михайло Максимович пояснює це тим, що „...історичні й суспільні події в Україні у XVII столітті були настільки революційні, що витіснили з пам'яті українців історичні спомини про віддалені епохи, а вся сила й енергія нового часу була звернена на нові теми — оспівувалися гарячі події сьогодення. Твори Володимирового циклу билин, вказав він, все ще жили на Півночі з тієї причини, що ніякі події пізніших часів не змогли відволікти їх од спогадів про ту далеку старовину. ...Друга причина того, чому билини значною мірою забулися на території, де постав їхній головний масив, є така: визначально, що найзначніша

частина співців неграмотна: як сліпий, прозрівши, губить колишню тонкість дотикового сприймання, так і людина грамотна не в силі втримати в пам'яті просторих віршованих рапсодій у кількості віршів. Першим гонителем вільної народної творчості було варварство, другим — цивілізація". А у XVII в Україні неграмотних людей майже не було. Освіта і грамотність з кожним кроком уперед витісняли стародавню пісню далі".

Валерій Шевчук подає, що билинний епос створювали купці („...цей епос складався купецтвом”), які рухалися по всіх світах і занесли пісні-билини в різні місця. А. Гільфердінг: „Якщо вільний селянин жив у глухій куті, той охороняв його від впливів, які розкладають і вбивають примітивну епічну поезію...” Таким чином билинна поезія київська, галицько-волинська збереглася в далеких землях.

Свідчення істориків: „Билина — не лишок минулого, а художньо-історичний твір про минуле. Її відношення до минулого активне: у ній відображені історичні погляди народу більшою мірою, ніж історична пам'ять. Історичний зміст билин передається оповідачами свідомо. Збереження історично цінного в епосі (чи то імена, події, соціальні стосунки чи навіть історично достовірна лексика) є результатом свідомого, історичного ставлення народу до змісту епосу. Народ у своїй билинній творчості виходить з досить чітких

історичних уявлень про час богатирства київського. Усвідомлення історичної цінності того, що передається, і своєрідні історичні уявлення народу, а не тільки механічне запам'ятовування, зумовлюють сталість історичного змісту билин”.

Міфічними персонами в билинах є у більшості випадків злі сили, а також богатирі Святогор, Микула Селянинович, Вольга (Волх), Михайло Потик. Інші ж герої — фольклорні персонажі, збірні образи або й ті, що мають прототипи в історії. Язичницьке походження билин підтверджують основні мотиви: тризни, бенкети-ради, добування мисливської здобичі для жертвоприношень, перекидання героїв звірами чи птахами.

Билини складені у XIII ст., у тому вигляді, в якому вони збереглися до XVII—XIX ст., коли були записані, представляли вже інший вид поезії, що поєднував казку і легендарну минувшину, реальне і фантастичне, часи давно минулі — Київської Русі — і порівняльно недавні. Переплетіння фантастичного і легендарно-історичного в билинах доказує їхнє базування на міфічних язичницьких переказах.

Билинні герої живуть у світі, що вмістив у собі давні вірування та уявлення слов'ян, що збереглися тільки в усних переказах. У кожного героя, яких тільки в зібраних билинах кілька сотень (головних і другорядних), своє місце і своя роль. Немає однакових героїв і доля у кожного від-

мінна. Повторюються в билинах лише так звані „загальні місця”: описи битв, бенкетів, спорядження богатирів, а також епітети, порівняння тощо. Ще один з основних законів поезики народної творчості (билин, казок, пісень) — сталість, незмінність основних характерів, сюжетів така сама, як і незмінність поетичних засобів і основних „загальних місць”. Цей закон зберіг билини через віки, бо вони не записувалися, а передавалися із вуст в уста.

У середньому билини мали п'ятсот-шістсот рядків, найбільші — за тисячу.

Заміна героїв у билинах явище рідкісне і відбувалася така заміна за надзвичайних обставин. Так можна розглядати символічну заміну Святогора Іллею Муромцем. Титанічного представника епохи давніх язичницьких міфів замінює герой більш земний, реальний. Цей більш пізній герой (Ілля Муромець) вже не вершить надприродних чудес, хоч і має гіперболізовану богатырську силу. Така алегорія заміни однієї епохи і світогляду іншими.

Усі билини, які були складені ще до протистояння русичів з монголо-татарами, показують битви слов'янських богатирів не з татарами, а з хозарами. Татари (не монголо-татари, а союзники Турецької імперії, татари Кримського ханства середини XVI — кінця XVIII ст.) замінили в билинах давніх хозар, про яких народ із часом забув.

Міфологія, народна фантазія, світогляд, поетична і музична культура, звичаї, побут, військові справи — все це знайшло своє відображення в билинах.

Билина, на відміну від казки, ближча до легендарних історичних подій. За билинами тільки богатир (**храбр, муж, витязь**) може захистити землю руську в хвилину небезпеки. Князь Київський може тільки прикликати богатирів, сам же він безсилий. У літературі та літописах князь — хоробрий, мудрий. Отож, билини протиставляють офіційній версії свою народну. У жодній билині князь Володимир не є головним героєм.

Усна народна творчість, у тому числі билини, — первинне щодо всіх інших форм і видів мистецтва.

Дослідники вважають, що колись, окрім київського циклу билин (та ще новгородського: „Садко”, „Василько Буслаєв і мужики новгородські”, „Василько Буслаєв молитися їздив”), були ще чернігівські, галицько-волинські та ін. Але в тому, що збереглися лише київські й новгородські, є своя історична закономірність.

У київських і новгородських билинах зображено два зовсім різні типи міського і державного життя Давньої Русі. Билинний Київ завжди — центр княжої, державної влади, у всіх сюжетах київського циклу присутній конфлікт богатиря (особи) і князя (влади). У той час як билинний Новгород — завжди уособлення вічної влади,

що також видно в конфліктних ситуаціях Василька Буслаєва з мужиками новгородськими, Садка з людом торговим. А героїчний цикл — це вже новий етап в історії, в епосі. Тут головує ідея захисту рідної землі, все інше відходить на задній план.

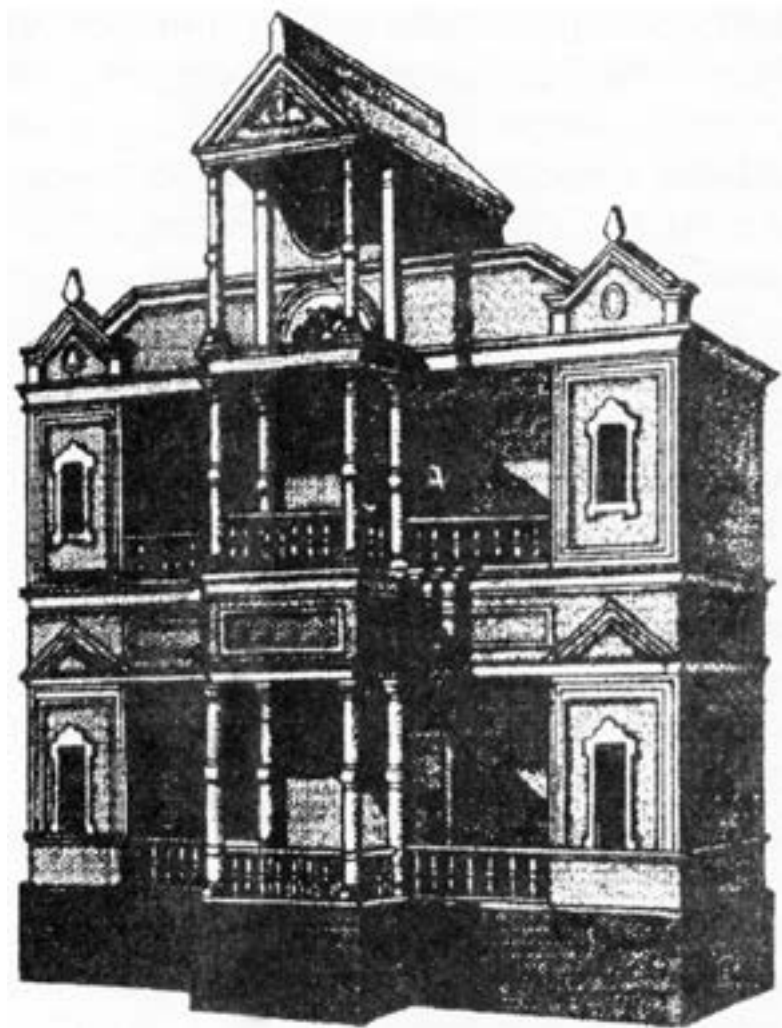
Час виникнення билин київського циклу, як і новгородського, хронологічно збігається з часом розквіту цих слов'янських держав-князівств.

В епоху розквіту Київської Русі — однієї з поважних держав Середньовіччя — відбулася переробка давнього архаїчного пласту міфів і переказів як в усній народній творчості, так і в писемності. У „Повісті минулих літ” ми бачимо історизовані язичницькі перекази. У билинах також з'являються більш нові історично-легендарні сюжети.

ВЕРТЕП

А ще — **шопка, бетлегем** — театр-лицедійство під час Святків, у Різдвяні вечори, продовження традицій язичницького „скоморшества”. Студенти, гімназисти, церковні служки збиралися і влаштовували лялькові вистави. Дослідники (Микола Маркевич, Євген Марковський, Еразм Ізопольський) вважають, що вертеп виник і був розповсюджений в Україні у XV—XVII ст.

Вертеп, за описами етнографа Миколи Маркевича, зроблений з картону і тонких дощочок похідний будиночок, в якому відбувають дію керовані акторами ляльки.

ЗМІСТ

УСНА СЛОВЕСНІСТЬ, ФОЛЬКЛОР ТА ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ..... 4

Агіографія. Анекдоти. Апокрифи. Байки. Билини.
Вертеп. Ворожіння. Гадання. Голосіння. Думи.
Забобони. Загадки. Замовляння. Ігри. Казки.
Коломийки. Легенди. Літописи. Міфи. Небилиці.
Обрядові пісні. Патерики. Патристика. Перекази.
Повір'я та Прикмети. Прислів'я та Приказки.
Скоромовки. Танець. Хоженія. Хоровод. Хроніки.

МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ 98

Балалайка. Бандура. Барабан. Басоля. Бубон
і Бубонці. Бугай. Варган. Гармоніка. Гітара. Гудок.
Гуслі. Дзвіночки і Дзвони. Домра. Жілейка. Кобза.
Коза. Кувиці. Ліра. Литаври. Ложки. Лютня. Орган.
Очеретина. Псалтир. Ріг і Ріжок. Свистун. Скрипка.
Сопілка. Сурма. Торбан. Трембіта. Труба. Цимбали.

ГЕРОЇ КАЗОК, МІФІВ, БИЛИН, ПЕРСОНАЖІ ФОЛЬКЛОРУ, ЧАРІВНІ РЕЧІ ТА МІСЦЯ 168

А) ГЕРОЇ КАЗОК, БИЛИН, МІФІВ, ПЕРСОНАЖІ ФОЛЬКЛОРУ.....168

Альоша Попович. Амазони. Аристь-поле. Баба
Марта. Бабай. Баба-яга. Біда. Вернигора. Веселад.
Вечірка, Зорька і Полуночка. Вирвидуб. Вій.
Вогняний Змій. Вогонь-цар. Володимир Красне
Сонечко. Волх. Голод. Грець. Діва-Обида. Дід

Мороз. Добрина Микитович. Доля і Недоля.
 Дрімка. Дунай Іванович. Дюдя. Дюка Степанович.
 Жароок. Жар-птиця. Жиж. Жицень. Жура. Змій
 Вогняний Вовк. Змій Горинич. Змій-Метеор.
 Зміулан. Зюзя. Іван Царевич. Ідолище Погане.
 Ілля Муромець. Каліки перехожі. Китоврас.
 Кожум'яка. Котигорошко. Кощій Безсмертний.
 Крупеничка. Крутивус. Лебедині діви. Леля.
 Лихо. Лістин. Літник. Люди дивія. Микула
 Селянинович. Михайло Потик. Молонія-царівна.
 Олена Прекрасна. Ох. Поляниці. Попелюха. Правда
 і Кривда. Пучина Морська. Рахмани. Садко.
 Святогор. Сівер. Смерть. Снігурка. Соловей-
 розбійник. Стрига. Тугарин. Ховало. Хор. Цар
 Вогняний Щит. Цар Горох. Царівна-жаба. Цар
 Морський. Цеця. Цмок. Чудо-Юдо. Чурило.

Б) ЧАРІВНІ РЕЧІ ТА МІСЦЯ.....258

Кітеж-град. Летючий корабель. Меч-саморуб.
 Скагертина-самобранка. Смородина-річка. Чарівна
 паличка. Чарівна сопілка. Шапка-невидимка.

НАРОДНІ УЯВЛЕННЯ, ЗВИЧАЇ, ОБРЯДИ, РИТУАЛИ, ДІЙСТВА ДОХРИСТІЯНСЬКОЇ ДОБИ, ЧАСІВ ДВОВІР'Я ТА ХРИСТІЯНСТВА; ПРАЗНИКИ ХРИСТІЯНСЬКИХ СВЯТИХ У НАРОДНІЙ УЯВІ 266

Агафії-коровниці. Ангел. Андрія Первозваного.
 Андрона-вартівника. Антона-перезимника. Артема.
 Бабина каша. Благовіщення. Благословення.
 Бориса і Гліба. Братчини. Варвари. Василія
 Великого. Введення. Вводина. Великдень. Весілля.
 Вечеря. Вечорниці. Віно. Вінчання. Вітання.
 Власія. Воздвиження. Вознесіння. Волочильний
 понеділок. Всесвятський тиждень. Вулиця. Гавриїла

Архангела. Ганни-зимньої. Гликерії. Гойдалка.
Голодна кутя. Горобина ніч. Горпини-купальної.
Гостини. Григорія-зимоукажчика. Громада. Гурія.
Даниїла-стовпника. Діди. Дмитрія. Дорофія-
гадальника. Досвітки. Духів день. Душа. Єфрема
Сірина. Жалоба. Женіння печі. Жнива. Забідяща
свіча. Заговини. Залом. Захарія-серповидця. Зелені
свята. Зилота-зільника. Зливки. Злизування.
Знамення. Івана Богослова. Івана-головатого.
Івана-головосіки. Івана Купала. Івана Хрестителя.
Іллі-пророка. Іменини. Іоанна-лествічника. Іони-
листопадника. Касіяна-немилостивого. Катерини.
Килини-гречанихи. Кирила-зимопродавця.
Конона-конюшника. Корнілія-корінника. Корочун.
Косовиця. Кривий танок. Круг. Кудеси. Кузьми-
Дем'яна. Кумівство. Купіль. Купріяна. Лаврентія-
погодоукажчика. Лиса гора. Лонгіна-мисливця.
Луки-вітряника. Лукерії-комарниці. Луна. Луппи-
рудого. Максима-весняного. Малахії-пророка.
Мануїла. Марка. Мартениці. Масниці. Меланки.
Микити-водопола. Миколи-доброго. Михаїла
Архангела. Мокія-мокрого. Мокрини. Мотрі-
наставниці. Народини. Наталки-вівсяниці. Наума-
розумника. Невидима кістка. Нестора-заступника.
Никона. Обід. Обжинки. Обретіння. Овсія-сіяча.
Одарки-літницьі. Оксани-веснопровісницьі. Олени-
льняницьі. Онисима-вівчара. Онисії-шлуночницьі.
Онуфрія-квіткаря. Опанаса-ломоноса. Охріма.
Паликопи. Параскеви П'ятницьі. Парубоцька
ніч. Пекло. Пелагії. Перепікання. Петра-вериги.
Петра і Павла. Пигасія. Пилипа. Піст. Покрова
Богородиці. Поминки. Пополонок. Пострижини.
Почухрини. Преполовлення. Присуха. Прожини.
Прокопа-жниваря. Прокла-росяника. Прощена
неділя. Радуниця. Рай. Різдво Богородиці. Різдво

Христове. Родина. Родіона-криголома. Русалії.
Сави. Святий Вечір. Святки. Свято Гребеня.
Свято Калити. Семена-літопроводця. Семик.
Сергія-капустяника. Сили-житнього. Сильвестра.
Скарб. Складчина. Софії, Віри, Надії, Любові.
Спас. Спипидона-сонцеворота. Степана-сінокоса.
Страсна п'ятниця. Страсний тиждень. Страсний
суд. Стрітіння Господнє. Суд Божий. Теплою
Олексія. Тетяни. Тиждень жінок-мироносиць.
Тимофея. Тихона-тихого. Толока. Трифона-
перезимника. Трійця. Троїцька субота. Трохима-
вечорника. Уляни. Умикання. Успіння Богородиці.
Устина. Федора-колодязьника. Федора-замочи
хвості. Федота-вітроноса. Федула. Феодосії-
колосяниці, Фрола і Лавра-конюшників. Хомина
неділя. Храмове свято. Хрестини. Хрещення
Господнє. Чистий четвер. Чистий понеділок. Чорна
служба. Щедрий вечір. Юрія-зміборця. Юхима-
зимового. Явдохи-плющиhi. Якова-весняника.
Яреми-запрягальника. Ярини-вітровійниці.